

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRSSKRIFT

UDGIVET AF
HISTORISK FORENING FOR VÆRLØSE KOMMUNE
1955-56

ÅRSSKRIFT

UDGIVET AF
HISTORISK FORENING FOR VÆRLØSE KOMMUNE
1955

KROHNS BOGTRYKKERI

I årets løb

Den 26. februar afholdt Historisk Forening sin generalforsamling, hvor der samtidig vistest nogle af de i årets løb modtagne genstande og hvor Karl Nielsen omtalte nye problemer i museumsarbejdet.

Af bestyrelsen udgik sognefoged Grøn og i hans sted valgtes Niels Nielsen, Thyhytten, Lille Værløse. Øvrige valg var genvalg.

Den 8. maj havde foreningen en vandretur i Hareskovby, som for deltagerne blev meget udbytterig, fordi vi virkelig følte os velkomne såvel hos frk. Bentzen, Noahs Ark, hvor vi så en lille zoologisk have, som hos kunstnerægteparret Bjerring, hvor vi oplevede en masse og hos frk. Bülow, hvor vi overværede en lerpottes tilblivelse, så på keramik og kattuntryk. Turen sluttede med besøg på bronzealderhøjen Klinthøj og stenaldermindesmærket Trekroner i Hareskoven (ca. 40 deltagere).

12. juni havde vi udflugt til Ringstedegnen med 65 deltagere, hvor vi først besøgte Vigersted kirke med sine kalkmalerier og sit smukke inventar under ledelse af pastor emer. Poulsen, dernæst Ringsted kirke med kongegravene og Haraldsted med Knud Lavards kapel. Derefter Ørvadsgård, hvor vi besøgte Hedvig og Christoffer Nielsen. På gården findes mange gamle møbler og på dens jorder et voldsted og en borgruin (Valsøborgen). Dernæst en hellekiste ved Stavedsbro og til sidst Ortved vandmølle.

Den 11. september havde vi vandretur i Nørreskovens nordlige del, hvor vi så dysser, hulveje, damme, slibesten og mindesmærker. Hjemturen foregik over gdr. Poul Petersens mark og endte på Mosegården.

Af gaver har de historiske samlinger fået en hel del i det forløbne år.

Vort katalog sluttede ved årsskiftet med tallet 1040 for historiske ting og med nr. 450 for oldsager.

Af de 120 nymummererede ting kan nævnes: En pengeboks af jern (fra ca. 1780), skænket af fhv. gdr. Niels Nielsen, Stavnsholt, en bondeboks fra toldklareren Hakon Madsen, Søborg, en bondeboks fra Laurits Hansen, Hareskovhøje, Lille Værløse, en mængde ting i møbler, markredskaber, kaner o. s. v. fra fru Petersen, Toftegård,

Farum, en oldtidskværn fra vognmand Ganløse, Kirke Værløse, fundet i hans havegærde, bænkeskabe m. m. fra skovløber Christiansen, Ryget, og fra skovløber Petersens enke, Hestetangshus, Farum, forskellige ting fra postbud Nielsen, Lille Værløse, og Niels Nielsen, Thyhytten.

Vi har fået sager fra Kålundshuset i Farum og fra smedemester Møller i Farum en samling gl. smedeværktøj. Fra fru Marie Jensen, Hareskovby, nogle gamle håndarbejder, og endelig må nævnes nogle oldsager fra møbelsnedker Jensen, Jonstrup gl. vandmølle.

Af udgravninger har der i år ikke været meget andet end gravning på Skovgårdens tomt i Lille Værløse. Denne er ikke tilnærmelsesvis tilendebragt (vistnok en femårsplan). Nogle mindre gravninger og undersøgelser har været foretaget i Farum Lillevang, ved Ølstykke, ved St. Rørbæk, i Ganløse Ore og på Vindekilde, Søsrum.

Formanden, der plejer at bruge sin ferie til udgravning sammen med Nationalmuseet, har i år svigtet dette og i stedet været på rejse på Fyn, de sydfynske øer og Langeland; det var især museer, privatsamlinger og historiske mindesmærker besøgt gjaldt.

Særlige interesserede har været med i Geel skov og set på udgravning af oldtidsagre samt et par gange i Jægerspris, hvor der gravedes i bronzealderhøje. Begge steder under Nationalmuseets ledelse.

Også særligt interesserede har været med Ballerup historiske Forening i Lyngby, hvor Lyngby Kunstforening havde udstilling af istidskunst (hulemalerier) på rådhuset.

Den 9. november deltog vore samlinger i en udstilling på Kirke Værløse kro arrangeret af foreningen: Folkelige broderier, og med hjælp fra egnens husholdnings- og husmoderforeninger (Ballerup, Farum, Ganløse, Kirke Værløse og Lille Værløse-Hareskov). Fru Astrid Kobberø Skov var sjælen i dette arrangement, hvor der var fremskaffet over 500 gamle broderier, syninger og vævninger fra egnen. Det var en meget interessant og smuk udstilling.

Vort gamle atlas er blevet restaureret og indbundet af toldklarerer Madsen, Søborg.

Dagbladet Politiken har udsendt en museumsvejleder for Storkøbenhavn, hvori også Værløse historiske samlinger har fået plads.

Institutionen Naturparken vil på en plakat og i en turistvejledning henvise til vore samlinger.

I årrets løb har de historiske samlinger mistet to af sine venner, nemlig kunstmaler Rud. Jacobsen og gartner Otto Jensen, Kirke Værløse.

Rud. Jacobsen, der boede på Ryget, har blandt andet udført vort smukke bomærke: Højen på Ryget. Gartner Jensen har foræret os mange værdifulde ting til samlingerne. Vi mindes dem som gode mænd af foreningen.

I årsskriftet vil der denne gang være en artikel om Jonstrup Seminarium i anledning af, at vor kommune mister denne institution. Artiklen er skrevet af seminarieinspektør Wolffsen.

En anden artikel er skrevet af overlærer Lars Nielsen, Kerteminde, der fortæller om een af hans slægtninge, Sofie Fiskebæk. Hr. Lars Nielsen stammer fra Lille Værløse.

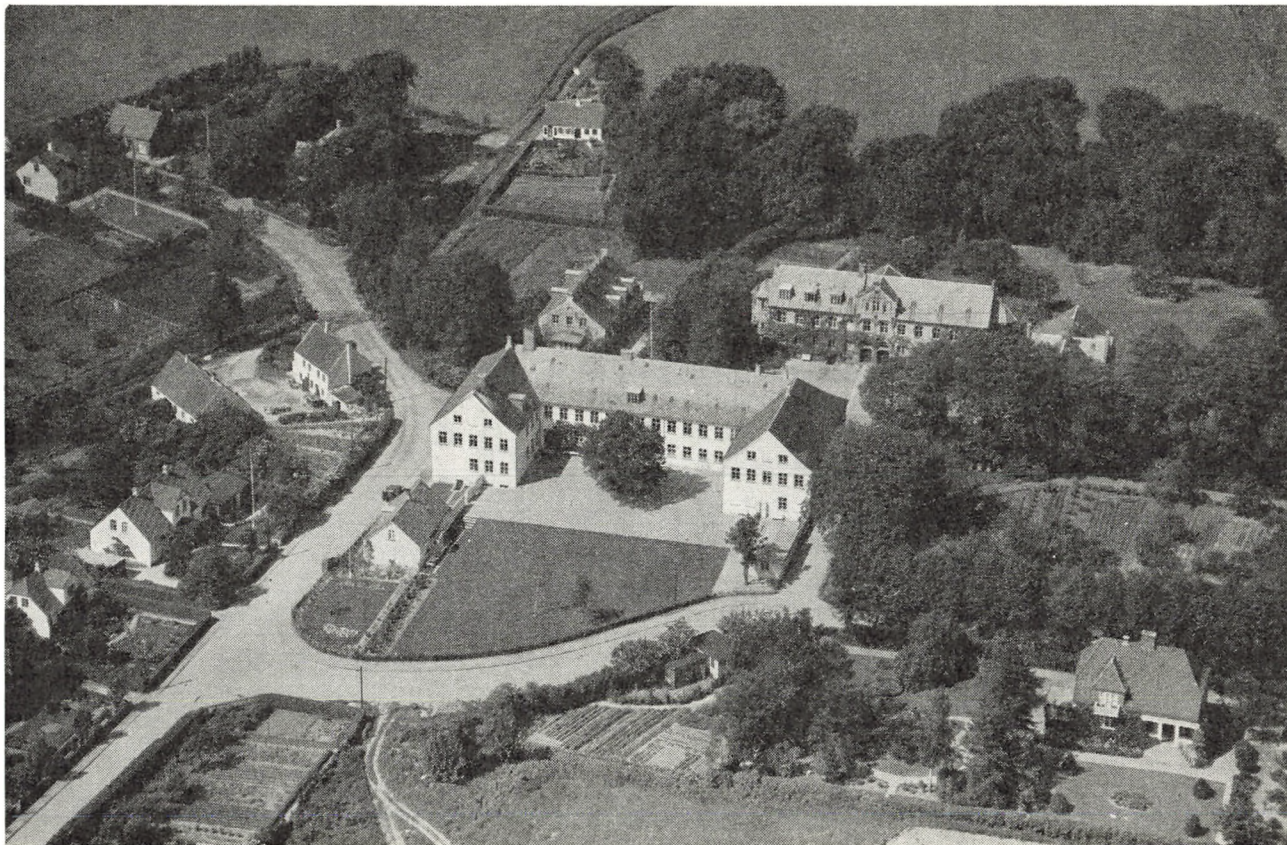
Vi skylder tak til fhv. gdr. Peter Olsen, Højbakkehus, Niels Nielsen, Thyhytten, og gdr. Andersen, Vindekilde, Søsum, for kørsel dels med museumsgenstande og dels på udflugter. Ligeledes takker vi Peter Olsen og Værløse kommune for økonomisk støtte til udgivelse af dette årsskrift.

Jonstrup Statsseminarium

I 1809 drog et vogntog fra København til Jonstrup i Værløse sogn. Det var »Det kongelige Skolelærerseminarium«, der flyttede. Siden oprettelsen i 1791 på »Blågård« (hvor Slotsgade på Nørrebro nu ligger) havde det to gange lidt under krigshandlinger: Først i 1801, da det blev belagt med syge fra Frederiks hospital, der i stedet skulle have plads til sårede fra krigen, og siden i 1807, da det blev så medtaget, bl. a. ved indkvartering af fremmede krigsfolk, at man påtænkte at nedlægge det, men så fandt man på, at det kunne flyttes til den gamle klædefabrik i Jonstrup, der var kommet i gæld til statskassen, således at staten måtte overtage den. Med nogle bygningsmæssige forandringer kunne den anvendes til seminarium. – Der lå en toetages, trefløjet, hovedbygning med nogle mindre udhuse mod syd, og der kunne indrettes undervisningslokaler, sovesale, spisestue og køkken for eleverne, som alle boede på seminariet, samt lærerboliger til de 2–3 lærere, der også skulle bo på stedet. Desuden blev der indkøbt nogen omliggende jord til tjenestejord for lærerne. Det var en del af deres løn. –

Disse omgivelser var i et halv hundrede år rammerne om livet på Jonstrup, og først i 1859 skete der en forandring, idet gymnastikbygningen opførtes, hvori der foruden gymnastiksal blev sovesal for »spirerne« (1. kl.s elever) og boliger for to lærere. Ved en brand i 1889 blev bygningen ødelagt, men genopførtes og blev forsynet med et trappetårn i hver ende. – I 1897 byggedes elevbygningen, der i to etager rummer ca. 30 elevværelser, til afløsning af nogle sovesale, og året efter, 1898, byggedes børneskolen med to klasseværelser og bolig for inspektøren. Derefter byggedes portnerboligen (siden Blågårdtiden er pedellen blevet kaldt portner, selv om hans officielle tjenestetitel er pedel). I 1904 opførtes forstanderboligen øst for hovedbygningen. 1912 fik seminariet sit eget vandværk, og i 1930 blev der indlagt wc'er som erstatning for de noget primitive udenomsbekvemmeligheder.

Gennemførelsen af seminarieloven af 1930 medførte, at der måtte foretages gennemgribende indvendige bygningsforandringer. Lærerboliger og elevværelser blev inddraget og ombygget til faglokaler, laboratorier, auditorier og bibliotek. Samtidig blev

Jonstrup Statsseminarium 1937.

der indlagt centralvarme. Ombygningen medførte, at der derefter kun var 45 elevværelser, og da tilmed elevtallet forøgedes med en klasse, blev resultatet, at der kun kunne bo lidt mere end $\frac{1}{3}$ af eleverne på stedet imod $\frac{2}{3}$ før ombygningen. – Udadtill blev forandringen synlig ved fjernelsen af de gamle udhuse mod syd, således at hovedbygningens sydfacade blev seminariets »ansigt« mod omverdenen. Skolegården blev reguleret, de gamle lærerhaver nord for gymnastikbygningen blev planeret og tilsæet med græs.

Seminariet var efter ombygningen i stand til at imødekomme de krav, der stillede til elevernes uddannelse. Dog kneb det med praktikundervisningen, fordi seminarieskolen var for lille, og man måtte forlægge en del af praktikundervisningen til Parkskolen i Ballerup og til Måløv skole, der allerede i mange år havde haft elever til uddannelse i praktik. – I tiden 1930 til 1950 steg børnetallet i øvelsesskolen fra 24 til 150, dels ved børn fra Ballerup-Måløv kommune (Måløvhøj) og dels fra Kirke Værløse.

Den 10. maj 1944 måtte seminariet rømmes på grund af beslaglæggelse »til andet formål«. Alt blev evakueret i løbet af 3 dage. Alle, både elever og lærere, hjalp til. På præstegårdens loft i Ballerup blev en stor del af seminariets inventar opmagasineret. Præstens havestue måtte huse biblioteket, større inventar blev samlet i en lade. Fysiksamlingen spredtes og blev anbragt i et par private kældere i Jonstrup og på balkonen i Parkskolens gymnastiksal. Gymnastiksalens rekvisitter og sløjdsalens inventar blev sendt til København sammen med det store orgel, der blev opbevaret på fabrikken, der havde leveret det. Naturhistorieundervisningen foregik i spisestuen i pensionatet hos købmand Olsen, og den naturhistoriske samling var stuvet sammen i køkkenet. – Det vakte nogen bitterhed, at tyskerne først rykkede ind i seminariets bygninger i juli måned, således at eksamen godt kunne have været gjort færdig i Jonstrup. – Alle eleverne og de familier, der boede på seminariet, fik tag over hovedet, selv om sommerhuse, tomme butikslokaler og pulterkamre måtte tages i brug. – Undervisningen foregik dels på Teknisk skole og dels på Parkskolen i Ballerup og som ovenfor nævnt i Jonstrup, så elever og lærere tilbragte megen tid på landevejen til fods. Rutebilerne kørte kun sjældent, og når ens cykledæk var udslidt, kunne man ikke få indkøbstilladelse til nye, men måtte klare sig med tovværk, korkpropper eller træklodser i stedet for dæk.

Ved kapitulationen den 5. maj 1945 regnede vi med at kunne rykke ind, da tyskerne efter 14 dages forløb havde rømmet seminariet, men der gik tre måneder, uden at bygningerne blev frigivet, og ved slutningen af sommerferien fik vi at vide, at Røde Kors skulle indkvartere 600 polske flygtninge på seminariet. Dog blev forstanderboligen og børneskolens bygning frigivet, så skolen kunne komme i gang igen. Tre klasser undervistes i forstanderboligen og resten i skolebygningen. – Tyskerne havde huseret slemt i bygningerne og foretaget adskillige ombygninger, parken var gennemgravet af løbegrave og området solidt forskanset af pigtrådshegn. Dog var det med nogen tilfredsstillelse, at vi på loftet ved det øverste tagvindue fandt et hvidt flag på en stang, parat til at vises i påkommende tilfælde. – Værst medtaget blev bygnin-

gerne af flygtningene, så da de ved juletid blev sendt hjem eller flyttet til et andet sted, kunne vi gå i gang med en hårdt tiltrængt reparation. I februar og marts kunne vi så komme »hjem« igen. –

For så vidt var alt godt, men udviklingen krævede, at seminariet oprettede en forberedelsesklasse, og senere måtte man for at hjælpe til i kampen mod den almindelige lærermangel oprette en studenterklasse – og senere igen en til, således at elevtallet steg til ca. 200. Det medførte betydelige vanskeligheder på grund af pladmangel, som ikke blev mindre, da man imødekom ønsket om at omdanne seminariet til fællesseminarium for mandlige og kvindelige elever. Der blev udarbejdet planer til udvidelse af øvelsesskolen og kollegiet, og disse planer var klar til udførelse, da Korea-krigen udbrød og forårsagede en udsættelse af den slags anlægsarbejder. –

Da planerne om udbygning af Værløse flyveplads i 1951 begyndte at tage form, blev det snart klart, at dette ville få uoverskuelige konsekvenser for seminariets fremtid. Og da planerne udførtes med lukning af vejen mellem Kirke Værløse og Jonstrup, fik de 50 skolebørn derfra en skolevej på 8 km, som dog tilbagelægges med rutebil. Det synes at være naturlige, om disse børn kunne søge den nye skole i Lille Værløse, hvortil skolevejen kun er 2–3 km.

At miste en trediedel af skolens børnetal vil forringe skolens muligheder som praktikskole og gøre det umuligt at skaffe de udvidelser af praktikundervisningen, som den nye seminarielov af 1954 kræver. Mangelen på indkvarteringsmuligheder for det stigende elevantal i en blot nogenlunde nærhed af seminariet, ministeriets vægring ved at investere kapital i udvidelse af et seminarium, der ligger så nær et militært etablissement, og de nuværende bygningers utilstrækkelighed med hensyn til faglokaler m. m. har alt bidraget til, at man fra seminariets side har anset en flytning for den eneste mulighed for seminariets fortsatte beståen, og da tilmed forsvaret kunne overtage bygningerne til undervisningsbrug, blev flytningen vedtaget i foråret 1955.

I august måned efter sommerferien kunne seminariet åbne i Lundtofte gamle skole, hvor undervisningen skal foregå, indtil der bliver opført et nyt, tidssvarende seminarium ved Fortunen i Lyngby. Øvelsesskolen, der tildels har haft til huse i en barak, hvis »midlertidige« funktionstid forlængst er udløbet, søges afviklet, hvorefter Jonstrup Statsseminariums saga i Værløse kommune går over i historien.

I 146 år har seminarister færdedes i Jonstrup og omegn. En smuk natur med skov og sø, mark og mose med frisk luft har været de ydre betingelser for et sundt ungdomsliv. Og inden for murene på »den gamle borg« et nært fællesskab, der kunne føre til livsvarige venskaber. Dette er så smukt foreviget i den danske litteratur gennem Rudolf Bruhns ungdomsbog »De seks« – en bog, som stadig læses af nutidens unge. Adskillige gange har sådanne unge læsere henvendt sig på seminariet for at få udpeget forskellige lokaliteter, der forekommer i bogen, og det kan meget vel tænkes, at en eller anden derved har fået lyst til at gå lærervejen. – Ganske vist er der mangt og meget, der nu efter 40 års forløb er ændret, men der eksisterer stadig mellem gamle jonstrupper et vist frimureri, der giver sig til kende, hvor lærere samles.

Mange danske lærere har rod i Jonstrup og har på fremskudte pladser i skolen og det offentlige liv gjort betydelig indsats på forskellige områder, men også de mange, der har lagt deres arbejdskraft i den almindelige skolestue og i trofasthed øvet deres gerning uden brask og bram, har kastet glans over det gamle seminarium.

Også betydelige mænd har haft deres virke som forstandere og lærere på Jonstrup, og det, at lærere og elever boede på stedet, har gennem tiderne vist, at samarbejde mellem lærere og elever ikke er begrænset til skolestuen alene.

Det siger sig selv, at der på en institution som Jonstrup er skabt en lang række traditioner, som er holdt i live af de skiftende generationer. Alvorlige og muntre i passende blanding indgår de i den kæde af gode minder, som enhver jonstrupper gemmer i sit inderste, og som jævnlig har kunnet friskes op ved jubilæumsbesøg på stedet. – Nu er der sat et punktum i mindernes bog, men kommer der en gammel jonstrupper og finder porten lukket, vil han søge ud i skoven til det sted, hvor han først blev budt velkommen til Jonstrup og sidste gang tog afsked med sine kammerater: Mindestenen ved »Øjet«, og der i skovens ensomhed vil han høre stenens tale:

*»Jeg står som værn
ved den stille sø
om Jonstrups minder,
som ej må dø.«*

H. Wolffsen.

Sofie Fiskebæk

I dag lever der kun få mennesker i Værløse der ved hvem Sofie Fiskebæk var, og dog har hun engang været en af de kendteste personer i sognet.

Hendes pigenavn var Sofie Olsen. Faderen var vistnok væver, og hun blev født i Kirke Værløse i 1811. Efter at have været tjenestepige forskellige steder i sin fødeby fik hun til sidst plads på Christianshøj, der dengang var skovridergård. Her traf hun sin tilkommende mand. Han var kusk hos skovrideren, hed Niels Jensen og var af kulsviærløgt fra Allesønderup i Frederiksborg Amt. De blev kæresten og skovrideren har formodentlig syntes godt om parret, for han sørgede for at skaffe dem pladsen som skovløberfolk i Fiskebækhus, og her flyttede de nygifte ind efter brylluppet i 1835.

Hvorledes Niels Jensen passede sin plads melder historien ikke meget om, ud over at han skal have været nidkær i kampen mod krybskytteriet, der dengang havde et langt større omfang end nu om dage. Men konen Sofie viste sig snart at være en dygtig og foretagsom kvinde. Hun oprettede den første skovrestaurant i Hareskovene, og den fik snart en størrelse som vi – i dag da den er helt nedlagt – har vanskeligt ved at forestille os.

Fiskebækhus ligger jo på et af de smukkeste steder i hele Nordsjælland, den smalle landtange mellem Farumsø og Furesø, og man levede i første halvdel af det 19. århundrede i højromantikens tid da sansen for naturskønhed var ved at brede sig fra de litterære kredse i hovedstaden til den del af borgerskabet det havde sit på det tørre. Det var ved at blive højeste mode at tage i skoven. På skønne sommerdage lod københavnske velhavere hestene spænde for karetten, og så gik det afsted til Klampenborg, Springforbi, Frederiksdal eller Fiskebæk. Mindre velstående folk måtte nøjes med at leje en charabanc stor nok til hele familien med tjenestepige og mandlige medhjælpere i butik eller værksted. Af den slags udlejningskøretøjer var der dengang mange i København.

Fra gammel tid var udflugtsstederne i Dyrehaven og ved Strandvejen samt Frederiksdal kendt. Fiskebæk var noget nyt. Vejen gennem Nørreskov havde rimeligvis

hidtil været ret ufremkommelig. Men overleveringen vil vide at den kort efter det unge pars indflytning i Fiskevækhus blev sat i stand, og at den ingeniør der ledede arbejdet boede hos skovløberfolkene mens det stod på. Med den ny vej kom skovgæsterne fra København. Fiskebæk lå netop så langt fra hovedstaden som et par køreheste kunne holde ud at gå på en dag.

De økonomiske forhold i landet var medvirkende til at besøget blev stort. Fra statsbankerotten i 1813 til midt i trediverne havde det været yderst fattige tider i vort land. Men nu begyndte det så småt at lysne, og fra 1845 gik det fremad med stormskridt. Borgerskabet tjente penge, og man havde megen morskab tilgode fra den fattige tid.

Det begyndte med lidt servering i skovløberhaven, der dog snart blev alt for lille, og så slog man primitive borde og bænke op over hele den skønne lille bakke der ligger mellem huset og åen. I lavningen langs landevejen indrettede man en rejsestald i det fri. Overleveringen vil vide at der på gode sommersøndage kunne komme op til 60 køretøjer til dette traktørsted.

Skovgæsterne havde selv mad og kaffebønner med, sommetider også øl og snaps. Men for det meste købte man drikkevarerne på stedet, og i hvert fald lejede man tallerkener og kopper og købte en »maskine« kogende vand. Ældre folk ved nok hvordan en vandmaskine så ud, yngre mennesker henvises til at se den på et museum. Det er forøvrigt sådan et pragtstykke kobbersmedesvenden Lars har lavet »med løvefødder og gesvejsninger« i Hostrups »Genboerne«.

Og så gik forretningen. Konen stod i køkkenet. Manden passede rejsestalden, og lejede medhjælpere serverede for gæsterne indtil børnene blev store nok til at overtage dette arbejde.

Mange af gæsterne blev så forelskede i Fiskebækhus at de slog sig ned hos skovløberfolkene for kortere eller længere tid, og snart var hvert rum i det lille hus belagt med sommergæster. Ja, det er ikke den nuværende skovfogedbolig der er tale om. Den blev opført efter en brand i forsommeren 1914 og det er heller ikke dens forgænger – der var opført i sidste halvdel af århundredet – men en ganske lille bygning der forlængst er revet ned. I familiens eje findes endnu både en tegning og et maleri af dette gamle skovløberhus, og stort var det bestemt ikke.

De fastliggende sommergæster befandt sig så godt at de kom igen år efter år, og flere af dem kom til at stå i venskabsforhold til hele familien især dog til konen Sofie som de gav navnet Sofie Fiskebæk.

Professor Camillus Nyrop d. æ. med familie var de mest trofaste gæster. Filosofen Frederik Christian Sibbern begyndte også at bo der, men flyttede snart op på Toftegård i Lille Værløse hvor han og hans familie holdt til i mange somre. Digterpræsten N. F. S. Grundtvig kom der med sin sidste kone dog uden at bo der fast.

Sofie Fiskebæk var ikke alene en flittig og foretagsom kone, men tillige et menneske som folk holdt af at snakke med. Sommergæster satte så stor pris på hende at hun hver vinter blev inviteret på besøg hos en del af dem i København. Så tog hun sin

nordsjællandske nationaldragt på og tog til byen nogle dage, og når hun kom hjem fortalte hun om sine oplevelser i de »fine« hjem derinde. Hos fru Grundtvig kom hun især ofte.

Men hun kunne ikke alene tale med »fine« folk. Også de mange skovarbejdere der kom i hendes hus og andre jævne folk kunne hun lide at slå en sludder af med, og det en sludder med saft og kraft i. Hendes sprog skal have været yderst bramfrit, for ikke at sige det stærkere, og hun skal have kunnet fortælle en historie der fik selv det mest forhærdede mandfolk til at rødme. – Sofie Fiskebæk er der ingen der kan lukke munden på, hed det i Værløse og Farum. Hendes tale var dog ikke blot frivol, den kunne også være båret oppe af social forargelse og respektløshed over for stands-personer.

Man har villet vide at kong Christian VIII skal have været en hyppig gæst hos Sofie Fiskebæk. Det kan dog ikke bevises og alle kendsgerninger taler imod sandsynligheden deraf. Derimod er det sikkert at hans søn, den senere Frederik VII, af og til kom der og fik en passiar med Sofie Fiskebæk. Den blev aldrig kedelig. – Følgende fortælles:

En formiddag mens skovløberfolkene sidder i køkkenet ved deres frokost, kogt salt sild med varme pillekartofler og fedtebrød til, kommer kronprinsen ganske uventet derind for at få en forfriskning, og da han ser frokostbordet beder han om lov til at spise med. Det afslår Sofie Fiskebæk, men hun vil øjeblikkeligt dække et frokostbord til ham inde i den fine stue. Det vil kronprinsen ikke høre tale om. Han vil sidde i køkkenet sammen med de andre, og det får han efter nogen protesteren lov til. Flasken kommer dog frem og man får en dram eller to til silden. Efter frokosten siger han, at det er den bedste frokost, han i lang tid har fået – om Sofie Fiskebæk ville være i stand til at servere en lignende frokost om otte dage til et selskab på en halv snes personer? Jo, det kunne hun godt. Kronprinsen smiler underfundigt, og Sofie forstår ham.

Otte dage senere holder kronprinsen jagt i Nørreskov. Han har inviteret alle de hoffolk med som han dårligst kan lide, alle dem der er forargede over hans ufine liv og forholdet til grevinde Danner. De skulle ingen frokost tage med. Han ville give frokost til hele selskabet!

Lidt før den aftalte tid ankommer hele jagtselskabet og går ind i den største stue, hvor der er dækket op: kogt salt sild, fedt og rugbrød står på bordet sammen med to flasker brændevin, kartoflerne mangler foreløbig. Da man har sat sig råber kronprinsen ud i køkkenet: – Nå, Sofie Fiskebæk, kommer kartoflerne ikke snart? – Jo, lyder svaret, men jeg skal lige have pillet dem først. – Ikke tale om, svarer kronprinsen, det er imod aftalen! Kom med gryden! Og den sorte gryde med de upillede kartofler kommer på bordet. Kronprinsen smider uniformsfrakken, smøger ærmerne op og begynder at pille kartofler, idet han opfordrer selskabet til at følge hans eksempel. Kronprinsen morer sig støjende under frokosten. Følget bider tænderne sammen af raseri.

Efter mange lykkelige år i Fiskebækhus sker der en kolossal omvæltning for Sofie Fiskebæk og hendes mand. Der kommer en ny skovrider på 2. københavnske skovdistrikt, han laver om på mangt og meget, og han beslutter at skovløberpladsen i Fiskebækhus skal ophøjes til en skovfogedplads. Der skal ansættes en uddannet skovfoged, mens Niels Jensen forflyttes til skovløberhuset i Ryget skov. Man protesterede naturligvis. Hele den store skovrestaurant kunne jo ikke tages med. Men skovrideren var ikke den mand der forhandlede med sine underordnede. Afgørelsen var endelig, og i 1866 (?) fandt flytningen sted. Fra den dag var skovrideren og Sofie Fiskebæk ikke gode venner.

Værre blev det efter ankomsten til Ryget, da det viste sig, at der ikke var ordentligt drikkevand til huset. Skovvæsenet havde engang forsøgt at grave en brønd, men opgivet det igen da man på en dybde af over 30 alen endnu ikke havde fundet vand. Huset ligger jo højt. Skovløberfolkene måtte derfor hente vand til husholdningen i Farumsø, en hel km borte. På Rygetgårds jord, lige ud for skovløberhuset, ligger der ganske vist et lille vandhul hvor man det meste af året tog vand. Men dette vand var – i hvert fald om sommeren – meget uappetitligt da ejeren af Rygetgård jævnligt vandede sine kreaturer i vandhullet. Sofie Fiskebæk krævede at der skulle skaffes ordentligt vand til huset. Men det afviste skovrideren, idet han antydede at vandet jo havde været godt nok til den forrige skovløberfamilie. Det skulle han ikke have sagt. For Sofie Fiskebæk var ikke en kvinde, der stak en sådan tilrettevisning i lommen uden at søge hævn, og den fik hun. En dag kom overførsteren, som han dengang kaldtes, på inspektion i Ryget skov. Han ville også hilse på skovløberen, eller måske snarere på Sofie Fiskebæk. Under besøget spurgte Niels Jensen om han ikke måtte byde på en forfriskning, en kop kaffe eller et glas øl. Overførsteren afslog begge dele, men kunne tænke sig et glas koldt vand. – Det skal De få, brød Sofie Fiskebæk ind, løb ud til vandhullet og hentede et glas grumset mosevand, godt fyldt med andemad og haletudser, og serverede det pænt på en bakke, idet hun sagde: – Ja, det er ikke så rent, men vi har det ikke anderledes, og skovrideren mener at det er godt nok til os fattige folk. – Overførsteren blev vred og gav skovrideren en irrettesættelse på stedet. Nogle måneder senere var der en ny brønd ved huset.

Mange af de skovgæster der gennem årene var kommet i Fiskebækhus var trofaste mod Sofie Fiskebæk og fulgte hende til Ryget skov. Der blev rejst borde og bænke rundt om skovløberhuset, og i en årrække var sommerbesøget slet ikke så ringe. Men efterhånden som de gamle sommergæster døde ud, og der ikke kom nye i stedet, sygnede skovrestauranten hen. De sidste borde blev fjernet ved århundredskiftet.

I 1868 blev Niels Jensen så syg at han ikke mere kunne passe sin tjeneste i skoven, og han fik sønnen Jens Nielsen som medhjælper. I 1872 faldt den gamle skovløber en dag pludselig om i skoven og sønnen fik pladsen. På det sted faderen døde blev der plantet et lindetræ og lavet en græsbænk, hvorfra der gennem mange år var en smuk udsigt over Sækken. Nu er udsigten skjult af højskov.

Sønnen Jens Nielsen havde arvet moderens foretagsomhed. Han – ikke grundlagde

– men oparbejdede Værløse Sogns Arbejderforening til at blive sognets første store forening. Siden skiftede den navn – og til dels formål – og blev til Værløse Sogns Sygekasse.

Hos ham boede Sofie Fiskebæk som en slags aftægtskone lige til sin død i 1902 da hun var 92 år gammel. Hun var åndsfrisk lige til det sidste og slagfærdig som i sine velmagtsdage, på en gang frygtet og beundret af alle der kendte hende, og det var mange.

Sofie Fiskebæk.

Nu hviler hun ved sin mands side på Kirke Værløse kirkegård omtrent midtvejs mellem kirken og den nordre kirkegårdsmur. En beskeden granitsten med indskriften »Niels Jensens Familiegravsted« viser stedet.

Lars Nielsen.

ÅRSSKRIFT

UDGIVET AF
HISTORISK FORENING FOR VÆRLØSE KOMMUNE
1956

I årets løb

Den 25. februar 1956 afholdtes foreningens generalforsamling, denne gang i mødesalen på Lille Værløse nye skole. De andre år har foreningen altid holdt sine møder og generalforsamlinger på Afholdshotellet; men da dette er nedlagt, samles vi nu med tilladelse af sogneråd og skole til vore arrangementer på skolen.

Valgene var genvalg med undtagelse af kassererposten, hvor seminarieinspektør H. Wolffsen afløstes af maskinmester J. K. Skov, Søndersø vandværk. Hr. Wolffsen har været foreningens kasserer siden dens stiftelse i 1948 og har gjort et stort arbejde gennem årene. Hr. Wolffsen rejser til Lyngby, hvortil Jonstrup Seminarium midlertidigt er flyttet hen.

Et forslag om et byggefond, fremført af hr. Niels Nielsen, Thyhytten, blev diskuteret, men udsattes til senere, da bestyrelsen ville have det fastere formuleret.

Som sædvanlig var der udstillet et udvalg af de gaver, vi har modtaget i årets løb, og som fyldte godt op i salen. Mange og gode ting havde vi fået. Sidst på aftenen viste hr. O. Jeilsø, København, os en film fra fastelavnsridningen i Kirke Værløse optaget for et par år siden, samt nogle lysbilleder dels fra egnen dels fra hans rejser.

Forårsarrangementet var en vandretur ved Sjælsø. Den fandt sted 13. maj og foregik på den måde, at vi kørte i bus til Birkerød kirke og afhentedes nogle timer senere på Høsterkøb bakke. Pastor Melbye viste os Birkerød kirke med de nyrestaurerede kalkmalerier; derefter gik vi til Eskemose skov med Jægerhytten og dens kilder. Der var mange deltagere.

Den 10. juni foretog vi vor sommerudflugt, denne gang til Nordsjælland. Først besøgte vi Gurre slotsruin. Var derefter pastor Frøkjær Jensens gæster i Tikøb kirke. Frokost på Tikøb kro. Så kørte vi forbi Esrum kloster til Tegners Museum og mindepark, hvorefter vi gjorde holdt ved et udgravet fiskerhus fra den forsvundne landsby Ræveleje i Hornbæk Plantage. Lærerne Hilding og Uldum fra Hellebæk skole var derefter ledere af en tur gennem det historiske Hellebæk, hvor vi endte ved Proberhuset. Sidst besøgte vi Karmeliterklostret i Helsingør, hvorfra hjemturen foregik over Niverød, hvor vi gjorde holdt til en kop kaffe. Der var 65 deltagere i turen.

Den 27. september havde vi en cykletur til Vindekilde ved Søsum. Gårdejer Andersen og frue havde lavet en udstilling i stuerne af gårdens mange oldsager. Da vi havde set dem, var der arrangeret en vandretur langs Værebros å over Sigerdals-

dyssen til Væverhuset i Søsnum Skovvang. Her fik vi en god modtagelse af gartner Hakon Jørgensen, der fortalte os om sine oldsager og deres betydning for ham. De ca. 35 deltagere fik ved turens afslutning kaffe på Vindekilde.

Den 29. nov. havde vi et bestyrelsesmøde, hvor vi tilrettelagde årsskrift og byggefondsagen samt talte om tidspunktet for generalforsamlingen.

Siden sidste generalforsamling har vi nummereret ca. 120 genstande indkommet i årets løb. Vi sluttede ved nytår med nr. 1168 for historiske ting og med nr. 500 for oldsager.

Det vil være umuligt her at fremhæve alle de ting, vi har fået, og vi nævner derfor i flæng nogle genstande:

Fra fru Birthe Nielsen, Slægtens minde, Lille Værløse: prospektkort, fotografier, krukker, dunke m. m. Fra fru viceskoleinspektør Mortensen, Bagsværd: stole m. m. (fra Jagtgården, Ganløse). En pengeblok fra malermester Thorsen, Oreskov, Ganløse. Maleri af den gamle Værløse kro omkr. 1880 fra fhv. gårdejer Andreas Petersen, K. Værløse, nu Husum. Værktøj, stole m. m. fra maskinmester Skov, Sønderød. Plov fra gårdejer Mogens Jensen, Pederstrup. Sofa m. m. fra postbud Nielsen, Lille Værløse. Ur fra murerarbejdsmand Aage Furbo, Lille Værløse. Vaffeljern m. m. fra købmand Henriksen, Kirke Værløse. Gevær fra skomagermester Horn, Kirke Værløse. Desuden ting fra Fr. Drews, Jyllinge, og fra chauffør Jens P. Jensen, Vangede, m. fl.

Udgravninger har fundet sted på Damstedgård ved Viksø (oldtid). På Annexgårdens mark og i haven hos gårdejer Viggo Andersen, Kirke Værløse: 1750–1800-tals keramik. På Skovgård og Toftegård i Lille Værløse. I stuehusets tomt på Skovgård fandtes et ildsted fra middelalder, en lerarne af stor udstrækning ved siden af skorstensfundamentet. På Toftegården fandt vi under skorstensfundamentet en lille drejekværn.

Desværre var det ikke muligt at skaffe arbejdskraft til disse undersøgelser. Det var ellers planen, at her skulle foretages en større udgravning, idet vi mangler viden om, hvor gamle landsbyerne er. Her kunne vi måske have været heldige med nogle middelalderfund. Undersøgelserne må desværre betragtes som afsluttede.

Vi har deltaget i en udgravning i Bagsværd, hvor en gammel kirkegård kom frem.

Endelig har der været de store gravearbejder i Værløse kirke; men derom fortæller en artikel i årsskriftet, og en udførligere beretning liggende i de historiske samlinger.

Vi har fået en overenskomst med kommunen, dateret 30. okt. 1956, hvori der garanteres for samlingernes opbevaring under betryggende forhold, selv om foreningen skulle ophøre. Ligeledes at der skaffes lokaler til opbevaring, selv om det nuværende hus skulle blive nedrevet.

Vi skylder kommunen en tak for velvilje og støtte. En række mennesker for gaver til samlingerne. Også hjælperne ved udgravningsarbejde samt vore skrive- og foto-medhjælpere bringes en tak.

Undersøgelserne i Værløse kirke 1956

Værløse kirke trængte hårdt til en restaurering. Varmeapparatet duede ikke, gulvet var på grund af fugtighed blevet defekt, orglet trængte til eftersyn, det samme gjorde stolestader, ur, klokker, tag og ydermure. Der trængtes til kloakering, der skulle indlægges vand, og kirken skulle befries for de jordmasser, der efterhånden nåede langt op på kirkens ydermure og gjorde disse fugtige.

Kirken havde i nogen tid været lukket for kirkelige handlinger, og arbejdet var udbudt til håndværkerne; kirkeministeriets tilladelse forelå og økonomisk støtte fra staten tilsagt, så arbejdet kunne påbegyndes i september måned.

Den 15. sept. var jeg tilsagt til et møde i kirken, hvor Nationalmuseets repræsentant, magister Olaf Olsen, kirkens arkitekt Rud. Gram, muremester Tage Nielsen, Hareskovby, og kirkens præster Heinsen og Bastiansen var til stede. Vi aftalte, at jeg skulle tage mig af gravningen i kirken, det ville sige foreløbig at afgrave ca. 30 cm jordfyld, idet det nye gulv skulle ligge lidt dybere, dels være lidt tykkere end det, der var, nemlig et murstensgulv fra vel sidst i 1800-tallet, hvorover lå et bræddegulv fra omkr. 1900.

Fredag den 18. sept. begyndte jeg gravearbejdet, assisteret af hjælpere, som for de flestes vedkommende holdt ud, til vi var færdige d. 2. okt.

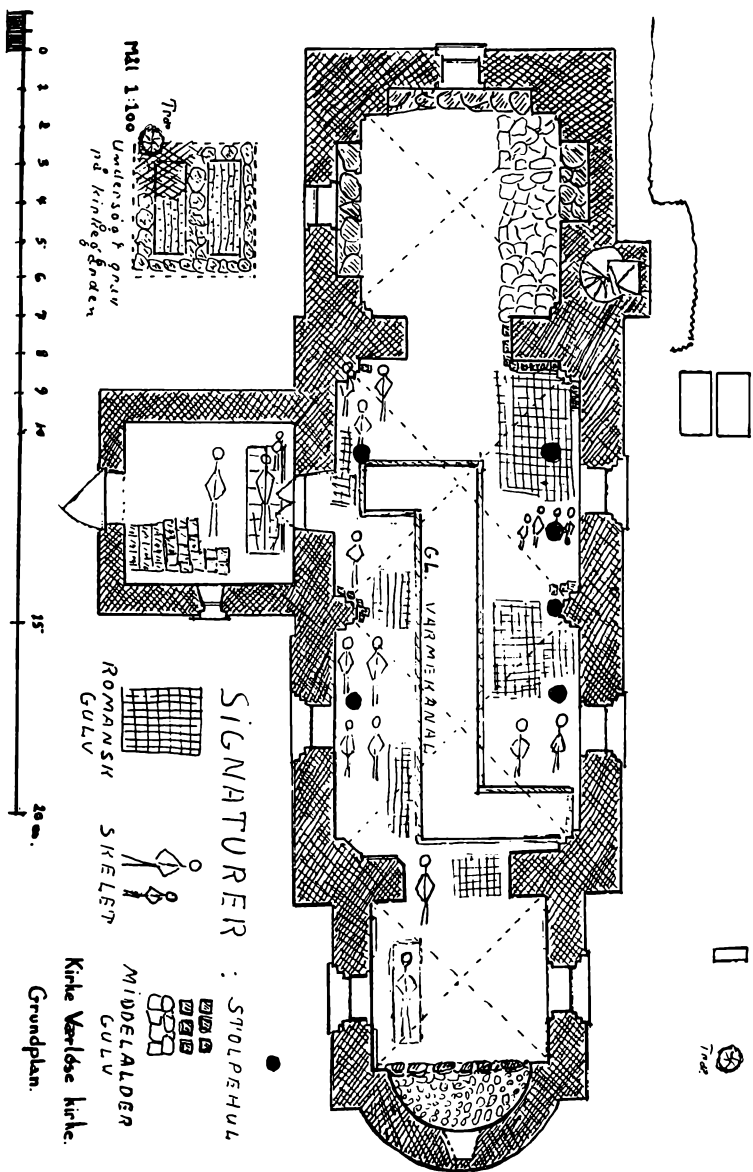
Disse hjælpere var arbejdsmand Henning Jensen, Lille Værløse, gårdejer Andersen og frue, Vindekilde, Søsum, overassistent Børge Andersen, Herlev, bankassistent Hammershøj, Syvstjernen, pastorerne Heinsen og Bastiansen m. fl. Som fotograf for Værløse historiske forening virkede assistent Ole Hembo, Gentofte.

Arbejdet lededes fra Nationalmuseets side af magister Olaf Olsen, der regelmæssigt tilså det og ofte var med hele dagen.

Under arbejdet blev der gjort en række iagttagelser, især bygningshistoriske, for hvilke jeg skal søge at redegøre.

Kirkens apsis var det første, vi gravede i. Der blev borttaget ca. 25 cm fyldlag, og der blev blottet et kampestensfundament liggende meget ujævnt og i et metertykt lag, hvad vi senere ved indføring af vandledning m. m. konstaterede. Nederst meget store og øverst mindre kampesten. Apsis må oprindeligt have haft gulv af træ, da det må have været umuligt at færdes på det ujævne stengulv.

Mellem kor og apsis var i lige linie lagt nogle højereliggende kampesten, som dannede et meget tydeligt og sikkert for den tid (romansk tid) meget betydende skel.

Plan over kirken med de vigtigste fund indføjede.

I koret fandtes ikke spor af ældre eller oprindeligt gulv, og ingen sten forstyrrede arbejdet med at sigte og bortkøre de 35 cm jord, det tykkeste lag vi fjernede i kirken.

Al jord, der udkørtes af kirken, forlangtes sigtet af Nationalmuseet, idet man har erfaring for, at den kan indeholde mønter, skår af lertøj, beslag, malet glas, kridtpiber o. s. v.

Fylden var i apsis, kor og et stykke ned i skibet meget fugtig og vanskelig at sigte, hvorimod sidste halvdel af skib og tårnrum var tørt.

Grunden til at korets gulv ikke var bevaret noget steds, må dels skyldes, at al jorden var omrodet ved begravelser, dels at der sagtens har været flise- eller trægulv, og endelig vides det, at i alt fald et par store ligstene har ligget her. Allerede ved aftagningen af de 35 cm jord kom der kistebeslag og kistehanke frem, som stod endog nogle centimeter over den nyfremkomne gulvflade.

I korbuen var den sydlige halvdel af oprindeligt gulv gennemgravet, hvorimod den nordlige stod med sit intakte romanske gulv, som udgjorde det højeste punkt af kirkegulvet.

Skibet havde også været opfyldt af grave, og ved den senere gravning efter spor af ældre kirker konstaterede vi en del af dem.

Midt ned gennem kirkens skib var i 1916 gravet en varmekanal. Den var på en meters bredde, og det vil sige, at man for at få plads til de cementstøbte sider har gravet ca. 1,50 m. Med bundstøbningen var den ca. 1 m dyb. Det siger sig selv, at denne gennemgravning havde ødelagt meget for den grundigere undersøgelse.

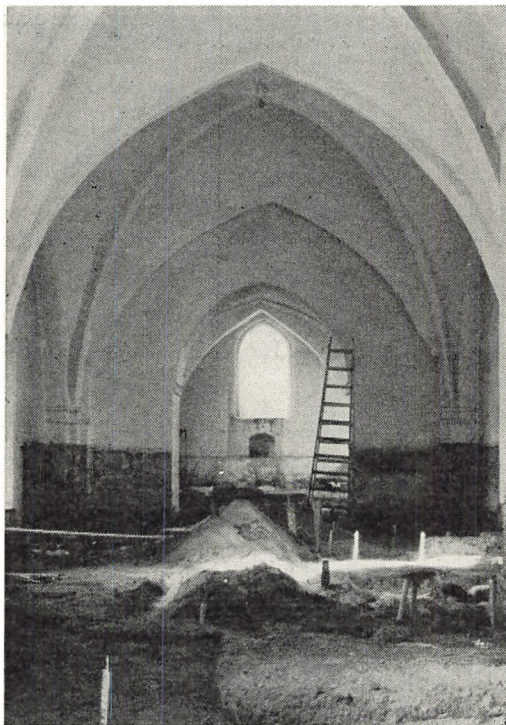
Dele af romansk gulv var levnet nogle steder i skibet, således inde ved væggene, enkelte steder i midten ved mandssiden, lidt mere i kvindesiden (den nordligste), mest i den nordvestlige del af skibet ved den oprindelige kvindeindgang. Der var her en ret stor intakt romansk gulvflade, ligeså omkring midterpillen i nordsiden. Hvor det romanske gulv var uberørt, især ved midterpillerne i nord og syd, ved indgangsdøren til skibet og ved kvindedøren, lagde vi mærke til, at der allevegne var en skarp grænse 35–40 cm fra væggen. Dette kunne vi blive enige om at tyde derhen, at det viste os, der havde været bænke langs skibets sider; murede bænke, lavet inden gulvet blev lagt. Man havde ikke stole eller bænke på kirkens gulv i romansk tid, men stod op under de kirkelige handlinger, og kun de svageste kunne tillade sig at sætte sig ned. Måske har man også kunnet lægge overflødig tøj eller våben derpå; man havde jo endnu ikke våbenhuset til dette brug.

Omkring midterpillerne i skibet og om den nordvestlige hjørnepille ved tårnet var en del middelalderligt flisegulv bevaret på plads.

I tårnet var der kun ca. 15 cm jord at bortfjerne, og her viste det sig også, at det oprindelige gulv var borte for de tre fjerdedeles vedkommende. Den ene fjerdedel, der var bevaret, stammer fra tårnets bygning i 1400-tallet og var lagt af temmelig store, kløvede granitsten med mørtel i fugerne og kalkede. Det romanske gulv i skibet var også kløvede sten, mest kalksten, lagt i en grov, stenet og lerblandet kalkmørtel. Stenene var på størrelse som nutidige store vejskærver.

Af det romanske gulvs højde kunne udledes, at det havde haft en jævn stigning fra mandsdøren, hvor det laveste sted var, til korbuen. Mindst 14–16 cm var stigningen.

De førømtalte kistebe­slag, som stak op af jorden, da 35 cm jord var fjernet fra koret, synes at vise, at dette gulv har været hævet endnu højere end korbuens. Oprindelig må kisterne have været dækket af mere end 35 cm jord, hvorefter gulvet også har fyldt en del. Vi må antage, at koret har været hævet yderligere et trin over skibet.

Værløse kirke under restaureringen set fra koret. (Fot.: Hembo).

I våbenhuset havde der også været begravelser. Det så man på bruddene i et oprindeligt gulv, lagt af munkesten i et særligt mønster. Disse sten var imidlertid meget forvitrede af fugtighed og frost i forening, og senere har man over det gamle lagt nyt gulv af firkantede fliser samt et par ligstene.

Også her havde der været murede bænke langs begge sider. Våbenhuset er opført i 1600-tallet.

Da de gennemsnitlig 25 cm jord var fjernet overalt i kirken, begyndte Nationalmuseet en dyberegående undersøgelse, hvorved der fremkom ting, vi slet ikke havde ventet.

En dag sidst i september, da Nationalmuseets inspektør ikke var til stede, havde jeg fået til opgave at undersøge, om en opgravning fra gammel tid under det romanske gulv muligt var en hedensk begravelse. Opgravningen gik i øst-vestlig retning ligesom nutidens grave, men jeg fandt kun en skrå bund over urørt lerjord og intet skelet. Pludselig trådte jeg gennem det romanske gulv med det ene ben, og opdagede derved et cirkelrundt hul, som gik lodret ned i ca. 80 cm dybde. Dette hul, som var lige i siden på min opgravning, blev forsigtigt oprenset, og den lidt skrå gravning lod jeg stå.

Stolpehul, hvori der har stået en af de tagbærende søjler. (Fot.: Hembo).

Helt sikker på, hvad dette var, skal jeg bagefter ikke sige, at jeg var. Men næste morgen, da magister Olsen kom, var han klar over, at det var et stolpehul fra en søjle i en ældre stavkirke, der før stenkirken må have ligget på samme sted. Huller af denne type var før fundet bl. a. i Snoldelev kirke.

Der blev straks sendt bud efter arkitekt fru Elna Møller, Nationalmuseet, som kendte disse stolpehuller fra andre kirkeudgravninger.

Ved at grave hele dagen og aftenen kunne vi ved midnatstid påpege i alt 5 stolpehuller og dagen efter endnu eet. Resten, som kunne udmåles, var desværre forstyrrede af begravelser.

I kirken konstateredes mange grave under søgegrøftgravningen. Nogen systematisk undersøgelse af disse blev dog ikke foretaget; men når der var skeletter på op-

rindelig plads, blev disse indmålte på grundplanen. Skeletdele og løstfundne kranier blev ikke optegnet, men samlede i kasser og senere begravet samlet i gulvet udfor midterste nordlige pille i skibet.

En grav i koret afdækkedes dog helt. Det var i den sydlige side, og det var på grund af kistehanke og beslag in situ, at vi gjorde det. Vi mente, at der muligt i så fornem en kiste var datering eller holdepunkter for, hvem den gravlagte var. Det viste sig, at låget var gået ned over skelettet på kistens bund, og rusten fra jernbeslaget havde næsten opløst dette flere steder. Lårben, skinneben og tåknogler var nogenlunde bevaret, hvorimod ryghvirvler, ribben og kranium var stærkt beskadiget. Det kunne konstateres, at personen havde været ca. 175 cm høj, med alle tænder bevarede og havde båret paryk; noget hår og bronzeknappenåle var endnu til stede.

Skelettet var af en mand, og det er sikkert af magister Peder Jensen Birckerod, der døde samme dag som sin hustru og blev begravet 29. april 1673. Måske var de begge begravet i samme grav, thi det øverste skelet lå ikke på urørt jord. Under skelettet var lagt nogle munkesten og nogle af de middelalderlige fliser, måske for at styre eller støtte den øverste kiste på den underste under jordpåkastelsen. I alt fald var der dybere gravninger på dette sted, og jeg fortryder nu, at vi ikke foretog en grundigere undersøgelse, da vi var i gang.

Nationalmuseets inspektør udtalte dog, at det var sjældent, man begravede to over hinanden på dette tidspunkt.

Min antagelse, at det kunne være Jensen Birckerods jordiske levninger, mener jeg at have holdepunkt for i en gammel begravelsesprotokol gående fra 1860–1930. Her har fhv. lærer Seehusen omkring 1880–90 gengivet gravpladernes indskrifter i kirken og på kirkegården, og han bemærker ved denne tavle i parentes: Ved alterets sydlige side. Her har tavlen ligget over den gamle grav, indtil man engang, da gulvet skulle fornyes, har anbragt den på korets mur.

En fuldt afdækket grav i skibets sydvestlige hjørne ved tårnet viste os, at pillefundamentet var lagt lige over en gravlagt; af overkrop og kranium sås intet, kun en albue og benknoglerne kunne iagttages. Det har været en grav fra romansk tid, lavet inden hvælvingerne kom til. Lidt dybere og længere fra muren lå to skeletter i oprindelig leje, hvoraf det ene havde forstyrret et stolpehul, som dog alligevel fuldt ud kunne påvises.

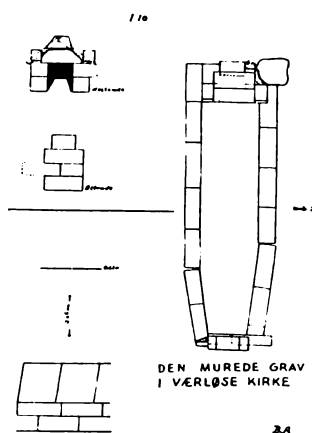
Ved en gravning efter et muligt endestolpehul eller portalstolpehul, som imidlertid ikke fandtes, stødte vi på mindst 6 kranier, siddende fast i cementmuren til den gamle varmekanal, brugt som fyld i cementblandingen. Man har altså ikke i 1916 vist særlig ærbødighed overfor de gravlagte.

Jeg lagde under arbejdet mærke til, at der, især indenfor den gamle kvindeindgang, var særlig mange skeletdele af børn, for eksempel papirtynde hjerneskaller, der gik i stykker ved mindste berøring. Man må tro, at det for en stor del er udbøtte og ganske små børn, der er begravet her på denne plads lige indenfor kvindernes dør, og på det sted, hvor døbefonten sikkert har haft sin plads i romansk tid. Der kan

have knyttet sig den tro til dette sted, at dåbsvandet, der langsomt sivede ud i jorden, ville gøre sin gavn på de udøbte småvæsener.

Ved afslutningen af gravningen i kirken bad jeg Nationalmuseet om for egen regning at få lov til at afdække en grav i våbenhuset lige udenfor kirkedøren. Der lå her en ligsten over provst, magister *Friedenreich*, sognets præst fra 1759–1778. Han blev uvenner med sin menighed og blev afskediget. Jeg ønskede nu at vide, om han lå under sin ligsten udenfor kirkens dør, fordi menigheden ikke ønskede ham begravet i kirken, da han døde 1797.

Vi stødte på flere omrodede skeletdele af voksne og børn, men fandt intet helt bevaret skelet med undtagelse af et barneskelet, som med nænsom hånd blev afdækket i gravningens vestlige side. Det var fra middelalderen, idet skikken at sætte en flad granitsten på højkant ved skelettets fødder var brugt.

Grundrids m. m. af romansk grav. (Tegn.: Børge Andersen, Herlev).

Ved et kranium af en voksen i denne gravning blev fundet en mønt fra Erik Menveds tid. Vi fandt ikke provst *Friedenreich* under hans sten, men lige under barneskelettets plads stødte vi på taget af en muret grav fra romansk tid. Den var muret af to skifter munkesten på fast undergrund og formet efter legemet af den gravlagte, et særligt rum til hovedet, bredest ved mandens skulderparti og smalt ved fødderne. Låget eller taget var af firkantede brændte fliser af rødler. Skelettet, som var af en mand, var velbevaret, helt sortfarvet, og graven var helt jordfri med undtagelse af et sted ved benenden, hvor en flise havde været taget bort, og en hånd sandsynligvis været inde og føle i gravrummet. Et skinneben var ved den lejlighed blevet brækket og lagt på forkert plads. Det er nok gjort engang i middelalder eller senere, da der befandtes skeletter i oprindeligt leje i samme niveau som den murede gravkiste. Graveren har da været nysgerrig, har slået en flise i stykker og rakt hånden ind. Sandsynligvis har han hurtigt fået fingrene til sig igen.

Den romanske grav stammer vel fra ca. 1200, ved hvilket årstal det vides, at teglsten var almindelig kendt. Der fandtes intet i graven, som kunne identificere manden eller datere graven nøjagtigt; men man må formode, at det er stormandsbegravelse, måske een af Hvideslægten, som på dette tidspunkt ejede gods i nærheden bl. a. i Knardrup. Den dødes plads har været den bedst tænkelige, ved kirkens tærskelsten og i kirkens tagdryp.

Billede, visende opbygningen af skelettets placering i graven. (Fot.: Hembo).

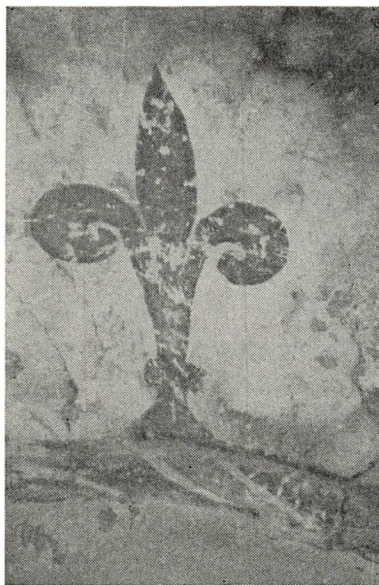
Af mønter blev der i alt fundet 77 stk., deraf 37 i kirkens kvindeside og igen flest i kirkens nordvestre hjørne ved tårnet. Det romanske gulv var her intakt på hele afsnittet, og derfor blev alle mønterne i dette felt fundne.

Pengestykkerne, hvoraf størstedelen var af sølv, er antagelig tabt i kirken enten ved kollekt eller ved almindelig uagtsomhed. Dog kan der også være tale om ofring. Det er foregået på den måde, at man har trådt dem ned i gulvets lag af snavs for at skaffe sig velstand. Når man ofrede mønter, forventede man til gengæld gode økonomiske forhold. Selv i nutiden giver man jo et barn et pengestykke med i dåbskjolen for derved at ønske det held og lykke i pengesager.

Den ældste mønt var fra Erik Ejegods tid 1093–1103, og er blevet indlemmet i

Nationalmuseets samlinger. Det var i alt fald en mønt fra stavkirkens tid. Den yngste fra Frederik den ottendes tid.

Der er mulighed for, at mønterne med undtagelse af tre vil kunne deponeres i de historiske samlinger i Lille Værlose fra den kongelige mønt- og medaillesamling på Nationalmuseet. Der vil så senere komme en udførligere artikel om disse i vort årsskrift.

*Kalkmaleri fra korhvælvingerne, visende en fransk lilje eller livstræet.
(Fot.: Andersen, Vindekilde).*

Kalkmalerierne. Man vidste godt, at der på korets og skibets vægge var rester af kalkmalerier, men ikke i hvilken mængde eller tilstand. Når man kommer op på kirkeloftet, vil man på væggene over hvælvingerne finde romanske malerier. Ved restaureringen, hvor al løs puds og kalk skulle afbankes, kom man på nært hold af de rester under hvælvingerne, der var bevaret.

Det var meget lidt. I apsis vidste man, at der før havde været fremdraget malerier; men at dette dengang fra museets side blev erklæret at være for medtaget og for ringe til, at det kunne fremdrages. Ved siderne af det store nordvindue i koret kom der nu romanske malerier frem. Der var f. eks. en mand i rød kjortel. I korets hvælvinger var der senmiddelalderligt kalkmaleri: en stor, sort fransk lilje eller livstræet, og der var ornamentik, mest geometriske figurer og bånd.

I tårnrummet var en meget fin ornamentik på hvælvingsribberne, og i hvælvene sås rester af oprullede bånd med inskriptioner.

Nogle vulster, der dannede overgangen mellem væg og hvælving, var flere ste-

der i kirken især i tårnrummet genstand for dekoration i form af rebsnoning i rødt, blå og hvidt, meget smuk og stærkt farvet.

Desværre var intet så velbevaret, at det kunne stå fremme uden restaurering eller rekonstruktion. I korbuen var ellers kirkens fornemste kalkmalerier fra romansk tid forestillende felter med ansigter og symboler.

Afdækning og tilsyn med kalkmalerierne havde konservator Egmont Lind, Nationalmuseet.

Fugtighed i kirken gennem århundreder og århundreders reparationer havde ødelagt alt. Hvad der blev fremdraget, blev på ny overkalket, efter at overfladen var blevet præpareret med mælk, der givet i et tyndt lag lægger en hinde over maleriet og gør det muligt for senere slægter atter at se dem og eventuelt genskabe dem.

Man må naturligvis hilse med tilfredshed, at der blev lejlighed til at undersøge disse ting ved restaureringen. Mere minutiøst kunne det vel være gjort, men der er jo endnu store partier i kirken, som vil give nye oplysninger, hvis der igen skal restureres om f. eks. 500 år.

Udgravningen i kirken har lært os, som udførte arbejdet, at man aldrig kan være forsigtig nok, og vi vil håbe, at større held og bedre iagttagelsesevne må følge os ved nye udgravninger.

Et stolpehul fra en tidligere stavkirke er efterhånden dukket op flere steder i landet; men der er langt igen, inden vi ved alt om de danske stavkirker. En muret grav ved en landsbykirke dukker også op af og til. For nogle år siden fandtes en sådan ved Måløv kirke.

Alt taget i betragtning må vi imidlertid sige, at vi har grund til at være tilfredse med undersøgelsens resultat.

Karl K. Nielsen.

En udgravning på Værløse kirkegård

Dagen før juleaften 1956 fik jeg at vide, at der under et stort elmetræ, som var blevet fældet på Værløse kirkegård, var fundet murværk af munkesten på grundsten af granit.

Entreprenøren og hans folk gjorde, hvad de kunne for at skjule, fjerne eller ødelægge disse sammenhængende sten, og det gjorde det jo ikke bedre, at stedets sognepræst, Heinsen, sagde: »Nu kan I godt holde en lang juleferie, for nu skal Nationalmuseet grave!« Gårdejer Viggo Andersen, som tilfældigvis også havde hørt denne samtale, gjorde mig opmærksom på fundet. »Det skulle jo skjules,« som han også sagde til mig.

Jeg begyndte straks at grave og fandt ud af, at der var en stensætning på 4×4 m med murværk imellem. Murværket bestod på sydsiden af munkesten og på nord-siden af de tynde Flensborgsten (se kirkens grundplan). Da jeg mente, at det var af en bygning, gjorde jeg anmeldelse til Nationalmuseet, der lovede at besigtige det d. 29/12. Indtil da afspærrede jeg stedet, og dette blev respekteret af entreprenøren.

Den 29/12 blev stedet beset af magister Olaf Olsen fra Nationalmuseet, og han mente, at det var en grav. Efter at det var blevet forbudt at begrave i kirkerne i 1805, var det skik at gøre graven på kirkegården pompøs, og O.O. mente, at det var en sådan grav.

Jeg fik lov til at undersøge den, og selv om det i de senere dage var blevet frostvejr, og jorden var temmelig frossen, arbejdede jeg dagen til nytårsaften og selve nytårsdag om formiddagen.

Der blev afdækket en regelmæssig firkantet grund af granitsten og i dens midte ca. 5 skifter af Flensborgsten, og af munkesten 3 skifter. Under hele midten, i det hele taget alle 4×4 m, var der fyldt op i over een meters dybde med store kampesten, større end en mand kunne løfte. Det var et stort arbejde at løfte og flytte alle disse sten op og bort fra gravningen.

Efter denne meter stenfyld kom der jord, helt fri for større sten, kun murstens- og kalkpartikler, og først i 2 meters dybde kom kistespor af en formløst kiste og et skelet af en gravlagt til syne. Skelettet lå helt i nordenden af graven, og vi kunne skønne, at gravstedet indeholdt i alt fald een, måske flere grave endnu.

I en meters dybde, lige under fundamentet, lå på plads og på urørt undergrund et middelalderligt skelet, men kun skinneben og fodknogler, idet der var gravet en

grav, også i 2 meters dybde, ved lårbenene, og disse lå og stak frem i jordfylden ved siden. Den urørte undergrund var kun bevaret i en bredde af ca. 30 cm, derefter på ny en nedgravning i dybden.

Vi gik dog kun ned i den ene grav for at konstatere, at murværket oprindeligt havde dækket grave og sandsynligvis båret kraftige ligsten liggende på fladen.

Ifølge den gamle begravelsesprotokol skulle gravstedet have nr. 292, og dette angives heri forlænget på 20 år for kammerråd Rosted, betalt af proprietær Claesen, Glostrup, gældende til d. 2/8 1886. I udskiftningskortet over Lille Værløse fra 1775 er nævnt som ejer af matr. nr. 13 kammerråd Rosted.

Det er sikkert denne mands gravsted, og måske er det denne mands skelet, vi blotlagde, undersøgte og jordede igen.

Kraniet lå lidt på siden, og underkæben var stærkt forskubbet under jordens tryk, da kistelåget var bristet og faldet ned over skelettet.

Kraniet var velformet, langskallet og med pandesøm. Bevaringstilstanden ikke alt for god, farven helt rødbrun. I undermundens bevaret 6 fortænder og 4 kindtænder, de andre var tabt i en tidlig alder, og ingen huller sås efter dem i underkæben. Overtænderne var bevaret med 6 fortænder og 6 kindtænder, nogle af dem bar spor af karies.

Lemmeknoglerne var velformede med kraftige muskelspor, og der var ingen tegn på brud eller forkalkningssygdomme på dem.

Hjælpere var: Gårdejer Andersen, Vindekilde, el-installatør Lambret Rasmussen, Klampenborg, og flyverløjtnant N. Bjørn Jensen, Vesterbo, Lille Værløse.

Karl K. Nielsen.

KROHNS BOGTRYKKERI